

KELET ÉS NYUGAT SPIRITUÁLIS ARCA: EGY ELEMZÉS

CLAUDIO CARD. GUGEROTTI

Keleti Egyházak Dikasztériuma / Dicastery for the Eastern Churches

Róma / Rome (IT)

dco@orientchurch.va

TITLE: Spiritual East and West: An Analysis

ABSTRACT: This essay examines the long arc of the relations between the Christian East and West, tracing how initially permeable cultural and ecclesial boundaries hardened into durable divisions. It revisits the mutual estrangement which culminated in the medieval schism and the Crusader sack of Constantinople, as well as the Western reception of Aristotelian that later fed a simplified contrast between the “Platonic East” and the “scholastic West.” The rise of modern Orientalism further objectified the East as a static museum-piece, privileging philology and archaeology while marginalizing spiritual and theological dimensions. After the collapse of colonial and communist barriers, encounters often remained filtered by stereotypes and asymmetries of power. Focusing on Romania – orthodox yet sui generis and historically shaped by Roman, Ottoman, Russian, Protestant, and Eastern Catholic influences – the study argues that a mature understanding of identity and faith requires integrating liturgy, popular feasts, and spiritual writing into the universality of knowledge. Without this breath of spirituality, knowledge risks becoming a living museum rather than a source of renewal.

KEYWORDS: East–West relations; Orientalism; Byzantine–Latin schism; Crusades; Aristotelianism and scholasticism; Romania; Orthodox theology; liturgy and identity.

Az előadás olasz nyelven hangzott el 2025. szeptember 5-én, Kolozsvárott, ahol a Babeş–Bolyai Tudományegyetem a Görögkatolikus Teológia Kar előterjesztésére díszdoktori (*doctor honoris causa*) címet adományozott Claudio Gugerotti bíborosnak, a Keleti Egyházak Dikasztériuma prefektusának.

Olaszból fordította: Bakó László

BEVEZETÉS

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a tekintélyes kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem díszdoktori címet adományozott nekem. Ez az intézmény tudományos szempontból rendkívül jelentős, ugyanakkor vallási összetevői miatt is egészen szokatlan és bizonyos értelemben gondviselésszerű: különböző vallási hagyományok találkoznak benne, és egyetértésben működnek együtt. Célja, hogy a tudományt olyan közeggé tegye, amely a találkozás, a képzés és a nevelés tere egy jobb világ építése érdekében. E jeles alkalomra szeretném mélyebben

átgondolni néhány korábbi reflexiómat, amelyek Kelet és Nyugat felfogására vonatkoztak: arra, miként formálódtak az idők során, és milyen új jelentést kaptak a közelmúltban – részben a jelenlegi történelmi kontextus következtében.

Most csak a legfontosabb gondolatok vázlatát szeretném felvillantani, hiszen maga az ünnepség olyan felemelő és gazdagító, hogy nem illene túllépnem annak kereteit.

AZ ÓKORBAN

A kereszténység lényegében egyetlen, földrajzilag jól körülhatárolható valóságból sarjadt ki, amely azonban kulturális áramlatokban és etnikailag is különböző irányzatokban fejlődött: egyrészt a sémi világhoz szorosabban kötődő vonulatokban, másrészt a görög–római örökséghez erősebben kapcsolódó irányokban, valamint számos olyan kereszténységben, amelyek valójában soha nem azonosultak teljesen sem az előbbivel, sem az utóbbival.¹ Példaként említhetjük az etiópokat, a koptokat, az örményeket, a szíreket, az asszírokat, s egészen Dél-India földjéig és Kínáig terjedően más közösségeket.

Idővel aztán a történetírás figyelme – legalábbis az általánosan ismert történetírás, hiszen léteznek más keresztény történelmi hagyományok is, amelyeket azonban ezekben a közties keresztény közösségekben alig vizsgáltak – rögzítette a Nyugat és a Kelet közötti kölcsönös eltávolodást.² Sőt, két keresztény birodalom is létrejött. A keleti keresztény birodalom szemében már önmagában eretnekségnek számított egy római politikai alakulat, mert ellentétbe került, illetve párhuzamba állította magát a Boszporusz városával, amelyet az égi Jeruzsálem előképének és visszatükröződésének tartottak, s amelyben a lelkek üdvösségéért a papság, a keresztény civilizáció irányításáért pedig a császár volt felelős.

Ez a jelenség a történelem folyamán tovább terjedt: ahogy Bizánc fokozatosan veszített jelentőségéből, előtérbe került a Rusz birodalma és a „harmadik Róma” eszméje. Úgy tartották – és ma is így hiszik azokon a vidékeken –, hogy „*negyedik Róma nem lesz*”, mert az már az idők végezetéhez kötődik.

A Nyugat ezzel szemben a római világ összeomlásával – a történelem egyik legnagyobb hatású és legdrámaibb pszichológiai megrázkódtatásával szembesült. Ekkor emelkedtek fel az úgynevezett „barbárok”, akik bonyolult események nyomán kapcsolatba kerültek a római örökséggel, és végül annak folytatóinak tekintették magukat. Ebben fontos szerepet játszottak a bencés kolostorok írótermei (*scriptoria*), valamint azok a szabályok, amelyek révén az antik irodalmi anyag másolása és továbbörökítése történt – s amelyek nélkül ezek a szövegek elvesztek volna.

¹ Frend 1984, 92–150; Brock 2007, 477–508; Neill 1984.

² Runciman 1955, 3–25; Erickson 1991.

Az első formális szakadás tényét hagyományosan 1054-hez kötik Kelet és Nyugat között. Valójában azonban nem a Hagia Sophia oltárára helyezett kiközösítés hozta el a döntő fordulatot a bizánci kereszténység történetében, hanem sokkal inkább az a lassú kulturális eltávolodás, amely a Nyugatot – Róma közvetlen örökösét – és a Keletet – Bizánc folytonosságát – egymással szembeállította.

A különbségek eleinte olyannyira jelentéktelenek voltak, hogy egy keleti püspök akár nyugati püspöki széket is elfoglalhatott anélkül, hogy komolyabb liturgikus összeütközésre került volna sor. Idővel azonban a szokások, a lelki érzület és a kereszténységhez való tartozás tudata közötti eltérések mindinkább nyilvánvalóvá váltak. Így jött létre az a törés, amely a századok során is fennmaradt: a valódi szakadás, egy *scisma in rebus* (a gyakorlatban megvalósuló szakadás) inkább, mintsem egy *scisma in principiis* (elvekben bekövetkező szakadás).

Konstantinápoly keresztetek általi elfoglalása a keleti keresztények szemében ennek az „árulásnak” az eltörölhetetlen jelképévé vált.³ Bár történeti gyökerei összetettek, mégis mély megrázkódtatást okozott annak gondolata, hogy egy mozgalom, amely eredetileg a szent helyek muszlim uralom alóli felszabadítását célozta – és amely valójában a Kelet és Nyugat közötti szakadás fő okává vált –, végül éppen a keresztény Kelet fővárosát gyengítette meg, és ezzel megnyitotta az utat az iszlám hódítás előtt.

Ehhez a jelenségkörhöz tartoznak a kereszties államok, valamint az a szokás is, hogy a keleti klérust nyugati főpapokkal váltották fel a keleti világban – egészen addig, amíg az iszlám ismét véget nem vetett e gyakorlat terjedésének.

Időközben Nyugaton erőteljesen érvényesült az arisztotelészi hatás, amely iszlám tudósok fordításain keresztül jutott el, s ily módon lényegében keletről származott. Ekkor született meg az a leegyszerűsítő felfogás, mely szerint ettől fogva a Kelet megőrizte platonikus és neoplatonikus alaprétegét, míg a Nyugat a skolasztika⁴ útját követte egy nagyon sémás és szigorú beállítottsággal, amely később a nyugati tudományos világ hatalmas kibontakozásának alapjául szolgált. Valójában a spirituális és teológiai átfedések hosszú ideig fennmaradtak, még akkor is, amikor elméletileg már kimondták a szigorú elhatárolódást. Éppen ezért minden leegyszerűsítés vagy szembeállítás könnyen mesterségesnek és ideologikusnak tűnhet.

AZ ORIENTALIZMUS ÉS EGYHÁZI KÖVETKEZMÉNYEI

Ez az egész valóság a későbbi időkben mintha elhomályosult volna, hogy átadja helyét egy új érzékenységnek, amelyet *orientalizmusnak* nevezünk, s amely alapvetően a nyugati gyarmatosítás kezdetéhez kapcsolódik.⁵ Magáról a nyugati

³ Riley-Smith 2005, 214–240.

⁴ Chenu 1957; Gilson 1999; Meyendorff 1974.

⁵ Said 1979, 1–28; Lewis 1982; Irwin 2006.

gyarmatosításról nem szükséges szólni, hiszen közismert; de az orientalizmusnak erről az aspektusáról, amely egy úgynevezett új tudományt alapozott meg, érdemes kiemelni, hogy neves tudósokat – kezdetben főként franciákat – vezetett arra, hogy tanulmányozzák a Kelet ókori civilizációinak emlékeit: műemlékeket, feliratokat, régészeti dokumentumokat és minden egyebet abból a célból, hogy rekonstruálják azt a misztikus és legendás világot, amely a kortárs európai szemében sajátjához képest ijesztően idegennek, ugyanakkor rendkívül vonzóknak tűnt.

Az orientalizmus kialakulásával a Keletről alkotott leírás egy letűnt, immár kihalt vagy önmaga árnyékává zsugorodott múlt képét rajzolta meg: mozdulatlan, változatlan világgént, amely a „precíziós tudomány” tárgyává vált.⁶ Ily módon egy új episztemológiai és tudományos megközelítés jött létre, amely felváltotta a korábbi korszakokra jellemző hadseregek és népek találkozását, illetve összeütközését egy olyan valóságban, amely előbb viszonylag homogénnek mutatkozott, majd teljesen kibékíthetlenné vált.

A tudományos jellegű orientalista megközelítés oda vezetett, hogy a Kelet filozófiai és spirituális öröksége háttérbe szorult. Az alkalmazott szemlélet ugyanis hajlott arra, hogy a tudományt az agnoszticizmushoz, sőt olykor a nyílt laicizmushoz kapcsolja.

Ennek következtében hatalmas lendületet kaptak a történetírói, építészeti, művészettörténeti és filológiai tanulmányok, míg e népek benső világába, vagyis spirituális dimenzióiba való mélyebb betekintés kísérlete sokkal kevésbé tűnt érdekesnek azok számára, akik mindezt tudományos igénnyel végezték.

A másik oldalon a Kelet – amely a kortárs történelmi események következtében befelé fordult, és amelyet az iszlám, illetve a nyugati katonai hatalom uralma alatt állt – bezárkózott saját határai közé. Bár megőrizte életképességét, mégis teljesen elkülönült attól, ami valóságos kölcsönhatás vagy kölcsönös átjárás lehetett volna.

A keleti felfogásban így alakult ki az a meggyőződés, hogy az egész Kelet rendszerszerű erőszaknak volt kitéve. Ebből fakadt az „újjászületés” igénye, amely sokszor a bosszúval azonosult. Figyelemre méltó, hogy mindmáig kevés tudományos kezdeményezés született Keletről: ritkák a teológiai, liturgikus vagy patrisztikus kutatások, amelyek onnan indultak, miközben az orientalista tudományterületen számos kiváló nyugati tudósunk van.

Röviden és némileg leegyszerűsítve tehát eljutunk egy olyan korszakhoz, amikor az orientalizmus által szolgáltatott elemeket elkezdték feldolgozni és széles körben terjeszteni. Ez akkor történt, amikor a Nyugat bizonyos elégedetlenséget kezdett érezni saját múltjával, illetve a spiritualitás megélésének módjával kapcsolatban. Ez vezette arra, hogy a Kelethez forduljon, és abban keresse azt, amit elvesztett: egyszerre fordulva a nem keresztény vallások – a buddhizmus, a sintóizmus, a hinduizmus –, valamint a keleti kereszténység felé, abban remélve, hogy

⁶ Todorova 1997, 45–67.

új – vagy inkább régi, de részben elhalványult – célokat mutat számára. Ezek az értékek éppen a scientizmus, a racionalizmus és a gazdasági szempontok dominanciája miatt szorultak háttérbe a Nyugaton.

Sokkal inkább lenyűgöző az az eredmény, amely a „primitivitásból” és a szenvedélyből épült fel, s amelyet a 19. században és a 20. század elején egy egész irodalmi, operai és festészeti kultúra alakított ki orientális „sztereotípiaként”. Így születtek a fiatalok nagy utazásai az indiai világba, Indokínába és azon túl, valamint a kíváncsiság, hogy felfedezzenek kulturálisan távoli ortodox kolostorokat mint olyan helyeket, ahol „az ember lelke újjászülethet”. Ebben a korszakban azonban még mindig hiányzott a közvetlen kapcsolat: népről népre, emberről emberre, hitről hitre, vallásgyakorlattól vallásgyakorlatig. A cél inkább az maradt, hogy a nyugati ember tanuljon valamit, amit hazavihet, hogy gazdagítsa saját örökségét.

Az egyházi világban a *latin rítus* – amelybe Trident után, az ambroziánus kivételével, beolvadtak a többi római rítusok – nem pusztán az önnön belső és minőségi felsőbbrendűség tudatát hordozta, hanem egyben missziós szándékot is: azt, hogy a többi keresztényt egy biztonságosabbnak, világosabbnak és jobban meghatározottnak tekintett dimenzió felé vezesse, amely így hatékonyabb eszköznek bizonyulhat az Isten megismerésének nehéz útján.

Reakcióként, az orientális vonatkozások újjáéledése nyomán elérkezünk ahhoz az időszakhoz, amikor nyugati kolostorok, rendházak és plébániák is megtelnek ikonokkal, illatos tömjénnel és a keleti világból származó dallamokkal.

A legfontosabb elem azonban, amelyet ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni, az, hogy itt még mindig nem a valódi Kelettel történik a találkozás, hanem egy olyan Keletet rajzolnak meg, amely a nyugati igényekhez igazodik, és amely valamiképpen kiegészítheti mindazt, amit a nyugati ember korábban elhanyagolt, vagy akár teljesen figyelmen kívül hagyott. Ez egy olyan Kelet, amelyet a Nyugat maga idéz meg, és amellyel azonosulni szeretne.

Ezért történhetett, hogy amikor a körülmények végül lehetővé tették a Kelet és Nyugat közötti hitelesebb közeledést – például bizonyos gyarmati jellegű akadályok lebomlása után, illetve a kommunista világ európai összeomlásával –, valódi találkozás jött létre a hívők között. Kezdetben még gyanakvással, majd egyre szabadabban és természetesebben,⁷ részben a kereskedelem és hasonló tevékenységek révén. Ezúttal nem vallási tanok, hanem vallásos férfiak és nők, konkrét személyek találkoztak egymással. Az idők során kialakult elszigetelődések, kölcsönös idegenkedések, a gazdasági fejlődés különbségei és az eltérő kulturális-ideológiai beállítódások azonban feszültséget és csalódást szültek. Úgy tűnt, mintha az orientalista tudomány sokkal érdekesebbnek hatna, mint a Kelet valódi megismerése vagy a hívők közvetlen találkozása.

⁷ Clément 1969; Papanikolaou és Demacopoulos 2013.

És éppen itt válik nyilvánvalóvá ennek a megközelítésnek a fiktív, vagy legalábbis részleges jellege, amely pusztán elméleti vagy esztétikai síkon mozog. A Nyugat természetesen semmiképpen sem akar lemondani arról, hogy ismét mesterként lépjen fel a Kelettel szemben, amelyet ekkor már szinte kizárólag földrajzi értelemben határoz meg. Ezt pedig olyan eszközök kidolgozásával teszi, mint a demokrácia, az emberi jogok és hasonlók, amelyeknek büszke védelmezőjeként mutatkozik – anélkül, hogy tudatosítaná, hogy a múltban nem gyakorolta következetesen ezeket, vagy hogy gyakran ugyanolyan totalitárius rendszerekkel takarta el őket, mint amilyenek Keleten léteztek.

E rövid áttekintés végén egy olyan Nyugattal találkozunk, amely kifáradt és eszmei tartalmától megfosztott, mégis meg van győződve arról, hogy egy lépcsőfokkal magasabban áll minden más civilizációnál. Vele szemben egy olyan Keletet látunk, amely igyekszik előrehaladni a fejlődés útján, ám ez a haladás rendre szertefoszlani látszik, s helyette újra és újra elementáris erővel törnek felszínre a barbárság jelei.

A kereszténységet mélyen megérintette e kategóriák alakulása: a gazdagságot ígérő találkozás eufórikus pillanatát új rivalizálások és támadások váltották fel. Ezek azonban immár nem csak a Kelet és Nyugat szembenállásában jelentek meg, hanem olyan abszolút domináns hatalmak között, amelyek lehettek keletiek vagy nyugatiak – különbség nélkül. Mindazonáltal megmaradt az ősi szemlélet öröksége: a Nyugat fejletlennek látta a Keletet, míg a Kelet romlottnak kezdte tekinteni a Nyugatot – olyan világnak, amely értékektől üres, erkölcstelen, és képtelen az egészséges humanizmus érzékelésére. Ez a két kép valójában mindkét fél által a „népszerű retorika színpadára” alkotott maszk, pusztán fikció. Hiszen a fejletlenség és a romlottság egyaránt jelen van mindkét oldalon, földrajzi és vallási értelemben is; a különbség csupán annyi, hogy Nyugaton nyíltan kimondják, míg Keleten inkább igyekeznek elrejtteni.

ROMÁNIA

Miért ez a bevezetés, miért ezek a reflexiók? Mert ma Romániában vagyok – egy olyan földön, amely alaposabb szemléléskor könnyen kibújik az „orientális” kategóriák alól. Mindez annak ellenére igaz, hogy a lakosság túlnyomó többsége ortodox vallású, vagyis keleti keresztény.⁸ Ez azonban egy nagyon sajátos, román ortodoxia.

Románia mellett Európa más vidékei sem szorultak soha sztereotip identitás keretei közé. Inkább folyamatos ösztönzést kaptak, sőt gyakran üldöztetést is elszenvedtek, állandó érintkezésben más valóságokkal. Ha bizonyos szempontból

⁸ Hitchens 2014, 1–45.

rokonszenves módon integrálódtak is a római világhoz – olyannyira, hogy a romanitás bukását követően egy új név és nyelv született, a „román földké” –, ugyanakkor kapcsolatba kerültek olyan, markánsan keleti hatalmakkal is, mint a mongolok, az oszmánok vagy az oroszok, amelyek mélyen nyomot hagytak történelmükön és formáltak azt. Másfelől pedig a protestantizmus hatása és a Rómával egységben lévő görögkatolikus egyház jelentős szerepe szintén sajátos igényeket hozott felszínre.

Egy bizonyos időszakban kialakult egyfajta központosított rendszer, amely előbb a szélsőjobbaldali ideológia felkarolásához vezetett, majd Ceaușescu hatalomra kerülésével a kommunista rendszer kiterjesztéséhez. E szempontból Románia a kulturális és ideológiai áramlatok és konfliktusok valóban rendkívüli gazdagságát mutatja – sokszor fájdalmasan meghasonlott módon, de amely, ha megfelelően értelmezik, a sebek begyógyulásával egy különleges identitás forrását alkothatja.

A liturgia és a patrisztika kétségtelenül olyan elemek, amelyek a román keresztény világot a keleti hagyományhoz kapcsolják. Ugyanakkor a kulturális vitalitást mutató átmenetek folyamatosak: gondoljunk csak a román cirill írásról a latin ábécére való áttérésre, vagy a liturgikus nyelv változó használatára.⁹ Romániában ma egy valódi, modern ortodox teológia újjászületésének lehetünk tanúi, ami másutt legfeljebb Görögországban és néhány kisebb régióban figyelhető meg. E leírás azonban elsősorban arra kíván rámutatni, hogy az identitás teljes megértéséhez mennyire döntő fontosságú elkerülni az orientalizmus hibáját: nem szabad ugyanazt a „pontos/tudományos” megközelítést alkalmazni a Keletre, vagy arra, amit Keletnek nevezünk, ha közben figyelmen kívül hagyjuk az ember tágabb kontextusát. Enélkül ugyanis csupán egy fosszilis maradványt kapunk.

A hit fejlődése és az identitás megértése szempontjából alapvető, hogy e nép liturgiája, népi ünnepei, valamint a lelki emberek és teológusok írásai teljes mértékben beépüljenek a tudás egyetemes világába. Csak így kerülhető el, hogy mindaz, ami évszázadokon át meghatározta az emberek benső döntéseit, háttérbe szoruljon a „dolgok” és a „tények” világával szemben, amelyeket mérni és számokkal kifejezni lehet.

E földek megismerése a spirituális dimenzió nélkül – amelynek jelentőségét más összefüggésekben már igyekeztem hangsúlyozni – lényegében egy múzeum.¹⁰ Ami pedig még rosszabb: egy olyan múzeum, amelyet élő emberek laknak. Ez bizonyosan nem az, ami gazdagít bennünket.

⁹ Stăniloae 1978–1990; Andreescu 2003, 43–70.

¹⁰ Eliade 1970.

IRODALOMJEGYZÉK / REFERENCE LIST

- Andreescu, Alexandru. 2003. The Romanian Orthodox Church and the Communist Regime. *Religion, State and Society* 31: 43–70.
- Chenu, Marie-Dominique. 1957. *La théologie au douzième siècle*. Paris: Vrin.
- Clément, Olivier. 1969. *Dialogues avec le Patriarche Athénagoras*. Paris: Fayard.
- Dvornik, Francis. 1966. *Byzantium and the Roman Primacy*. New York: Fordham University Press.
- Eliade, Mircea. 1970. *De Zalmoxis à Gengis-Khan: Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*. Paris: Payot.
- Erickson, John H. 1991. *The Challenge of Our Past: Studies in Orthodox Canon Law and Church History*. Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press.
- Frend, William Hugh Clifford. 1984. *The Rise of Christianity*. Philadelphia: Fortress Press.
- Gilson, Étienne. 1999. *La filosofia nel Medioevo*. Milano: BUR.
- Hitchins, Keith. 2014. *A Concise History of Romania*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Irwin, Robert. 2006. *Dangerous Knowledge: Orientalism and Its Discontents*. New York: Overlook.
- Lewis, Bernard. 1982. *The Muslim Discovery of Europe*. New York: W. W. Norton.
- Meyendorff, John. 1974. *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York: Fordham University Press.
- Neill, Stephen. 1984. *A History of Christianity in India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papanikolaou, Aristotle, and George E. Demacopoulos, szerk. 2013. *Orthodox Constructions of the West*. New York: Fordham University Press.
- Riley-Smith, Jonathan. 2005. *The Crusades: A History*. London: Continuum.
- Runciman, Steven. 1955. *The Eastern Schism*. Oxford: Clarendon Press.
- Said, Edward. 1979. *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Stăniloae, Dumitru. 1978–1990. *Teologia Dogmatică Ortodoxă*. 3 kötet. București: Editura Institutului Biblic.
- Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.